

جغرافیای تاریخی مغرب و اندلس اسلامی از فتوح تا سقوط غرناطه

مؤلف: دکتر رمضان رضائی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

rezayi@ut.ac.ir

جغرافیای تاریخی مغرب و اندلس اسلامی از فتوح تا سقوط غرناطه

مؤلف: دکتر رمضان رضائی

عضو هیئت علمی دانشگاه تهران

طراح جلد و صفحه‌آرا: علی قنبریان (فیاض)

ناشر: میراث فرهیختگان Miras Farhikhtegan Publications

آماده‌سازی: مؤسسه فرهنگی هنری «نوین پژوهش فیاض»

Novin Pazhuhesh Fayyaz Art and Cultural Institute

چاپ اول / آبان ۱۳۹۱ شمسی / شمارگان: ۵۰۰ نسخه / قیمت: ۳۲۰۰۰ تومان

ارتباط با نویسنده: rezayi@ut.ac.ir

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۷۰۱۳-۱۹۰-۲

۰۹۱۴۸۵۱۹۹۸۵
WWW.FARHIKHTEGAN.COM

: رضائی، رمضان، ۱۳۴۴ -

عنوان و نام پدیدآور

: جغرافیای تاریخی مغرب و اندلس اسلامی از فتوح تا سقوط غرناطه / مؤلف: رمضان رضائی.

مشخصات نشر

: تهران: میراث فرهیختگان، ۱۳۹۸.

مشخصات ظاهری

: ۱۸۴ ص.: مصور.

شابک

: 978-622-7013-19-1 : ۳۲۰۰۰۰ ریال

وضعیت

: فیا

فهرست نویسی

یادداشت

: کتابنامه.

موضوع

: موحیان اسلامی -- اندلس

موضوع

: Islamic conquests -- Andalus

موضوع

: اسلام -- مراکش -- تاریخ

موضوع

: Islam -- Morocco -- History

موضوع

: مراکش -- جغرافیای تاریخی

موضوع

: Morocco -- Historical geography

موضوع

: مراکش -- تاریخ

موضوع

: Morocco -- History

موضوع

: اندلس (اسپانیا) -- جغرافیای تاریخی

موضوع

: Andalusia (Spain) -- Historical geography

موضوع

: اندلس (اسپانیا) -- تاریخ

موضوع

: Andalusia (Spain) -- History

رده بندی کنگره

: DS۳۸/1

رده بندی دیویی

: ۹۰۹/۰۹۷۶۷۱

شماره کتابشناسی

: ۵۹۰۸۹۹۲

ملی

فهرست مطالب

۱۵	مقدمه مؤلف
۲۱	مغرب
۲۵	ایبری
۲۷	ادریسیان
۲۹	اسکندریه
۲۹	تاریخ اسکندریه در دوره یونان و روم
۳۰	بناهای تاریخی
۳۰	تاریخ اسکندریه پس از اسلام
۳۲	بارسلونا
۳۴	جاذبه‌ها
۳۵	ورزش
۳۷	بجلیته
۳۷	حسینون
۳۸	برقه (سیرنائیک)
۴۱	بلنسیه
۴۳	بنغازی (برنیق)
۴۵	تلمسان
۴۸	وجه تسمیه
۴۹	بناهای تاریخی
۵۱	جاذبه‌های گردشگری
۵۱	مسجد جامع
۵۱	برج منصوره
۵۶	تونس
۵۸	سبته
۵۹	سجلماسه

۶۱	سرقسطه
۶۲	سویل (اشبیلیه در زبان عربی)
۶۶	جاذبه گردشگری
۶۶	الف) قلعه آلكازار
۷۰	صقلیه
۷۴	صوبه
۷۵	طرابلس
۸۲	طلیطاله
۹۴	نبرد شدونه یا وادی بکه
۹۷	فتح هیسپانیا
۱۰۱	طنجه
۱۰۵	جاذبه‌های دیدنی شهر طنجه در مراکش
۱۰۵	الف) مدینه طنجه
۱۰۶	ب) کسبه یا ارگ طنجه
۱۰۷	غرناطه
۱۰۸	فاس
۱۱۲	قبرس
۱۱۳	قرطاجنه یا کارتاژ
۱۱۶	قرطبه
۱۱۸	قسطنطنیه
۱۱۹	قشتاله
۱۲۰	قفصه
۱۲۱	قیروان
۱۴۱	کُتّامه
۱۴۲	لیون
۱۴۴	مادرید

۱۴۶	دیدنی‌های مادرید
۱۴۸	مادرم
۱۴۹	مالاگا
۱۵۱	جاذبه‌های گردشگری
۱۵۱	الف) القصبه مالاگا
۱۵۲	ب) کلیسای جامع
۱۵۲	قلعه خیبر الفارو
۱۵۴	مالقه
۱۵۹	مراکش
۱۵۹	تاریخ کشور مراکش
۱۵۹	جغرافیا و آب و هوای مراکش
۱۶۱	زبان، دین، جمعیت و فرهنگ
۱۶۲	تاریخ کشور مراکش از دیروز تا امروز
۱۶۳	دودمان‌های حاکم بر مراکش
۱۶۴	تاریخچه
۱۶۵	پیشینه اسلام
۱۶۶	مریه
۱۶۷	مهدیه
۱۶۹	میافارقین
۱۷۱	والنسیا
۱۷۵	منابع و مأخذ کتاب

مقدمه مؤلف

ریشه، معنی و مفهوم واژه «جغرافیا»، اصل کلمه یونانی و به صورت «جنوگرافیا» بوده و معرب آن «الجغرافیه» است. واژه «جغرافی» و «جغرافیا» که هر دو در زبان فارسی متداول و دارای یک معنی می باشند از زبان عربی گرفته شده اند. در زبان انگلیسی (Geography جنوگرافی) آمده و اسمی مرکب است و از دو بخش geo، پیشوند و به معنی «زمین» و «خاک» (گاهی به معنی «جغرافیا» و «جغرافیایی») و graphy، پسوند و به معنی «هنر و فن نوشتن و شرح دادن و نمایش دادن»، «علم»، و «دانش» است.

بنابراین معنی واژه «فن و علم یا دانش نوشتن و شرح دادن احوال زمین و نمایش نقشه آن بر روی کاغذ است». در همه تعاریف متفاوتی از جغرافیا ارائه شده است و هر تعریف بر مبنای یک استناد علمی و یک مبنا و بحث استوار است. از مجموعه تعاریف چنین استنباط می شود که جغرافیا بیان رابطه میان محیط و انسان تلقی می شود و به عبارتی بیان تمام اجزای طبیعت که در محیط برای انسان نقش سازند و همچنین بیان اجزا و روابطی است که از منظر انسان در محیط اثرگذار است. این رابطه، بستر مطالعات جغرافیایی را تشکیل می دهد. بنابراین نظر، سیر تاریخی سرزمینهای جهان اسلامی را تشکیل می دهد.

جغرافیا بدون تاریخ، حیات و جنبش ندارد اما ناگزیر است و پایدار؛ درحالی که تاریخ بدون جغرافیا مرداری بیش نیست که اصلاً نه حیات دارد نه حرکت. جغرافیای تاریخی همانند تاریخ پرسش هایی در باره گذشته مطرح می کند و برخلاف تاریخ اساساً پرسش هایی جغرافیایی را مورد توجه قرار می دهد؛ اما برخلاف جغرافیای معاصر به مسائلی در باب موجود در زمان حال. گرایش جغرافیای تاریخی مسائل جغرافیایی است اما تمرکزش بر مسائل گذشته یا در طول دوره ای از گذشته معطوف است. بنابراین جغرافیای تاریخی مطالعه گذشته است. با توجه به عصر گسترده

پرسش‌هایی که به‌طور کلی توسط جغرافیادانان مطرح گردیده است به همان سان عالمان جغرافیایی تاریخی به‌صورت اختصاصی در عرصه گسترده‌ای از پژوهش‌ها دست به کار شده‌اند. در روابط بین جغرافیای تاریخی و جغرافیای معاصر به نوبت زمستانی و تابستانی بوده است. جغرافیای تاریخی اساساً به تغییرات جغرافیایی در طول زمان مربوط می‌شود. جغرافیای تاریخی اساساً از ماهیت توصیفی دوره‌ای نه همزمان برخوردار است.

جغرافیای تاریخی به بررسی تغییرات جغرافیایی در طی زمان است نه توزیع جغرافیایی در یک زمان. درک تغییر جغرافیایی در دل جغرافیای تاریخی نهفته است؛ همان‌طوری‌که در خصوص جغرافیایی به‌صورت کلی نیز این‌گونه است. جغرافیای تاریخ به ارتباط آن با تاریخ‌ها و مکان مربوط می‌شود. جغرافیای تاریخ اساساً به ترکیب مکانی جغرافیایی تاریخی به هم دقیق بر دوران و مکان بیش از زمان و فضا تمرکز دارد. دیگر جغرافیا دانش فضایی است و تاریخ دانش زمان نیست و هم‌زمان بیشتر موضوع‌هایی مورد توجه دانشمندان علوم طبیعی هستند، تا جغرافی‌دانان و مورخان. گرچه انگلو جغرافی‌دان آمریکایی معقد است، که جغرافیا و تاریخ رشته‌های مجزا و متفاوتی بوده‌اند، که اولی به نقشه‌برداری و تشریح و نسبت ناحیه‌ای، و دومی به گاه‌شناسی و ترتیب رویدادها مربوطه می‌شد. اولی به تدریج‌ها، یک مکان با مکان دیگر و دومی به دگرگونی‌ها از یک زمان دیگر، مربوط بود. ایشان جغرافیا را اساساً به‌عنوان عرصه‌ای که مطالعه زمینه طبیعی را برای تاریخ فراهم می‌آورد، مورد توجه قرار داد. زیرا درحالی‌که یک نمایش توجه به ویژگی‌های خاصش می‌تواند در هر صحنه‌ای به اجرا درآید، جریان تاریخی هرگز نمی‌تواند کاملاً از دگرگونی‌های محیط آن بی‌تأثیر بماند. از نظر وی جغرافی‌دانان تصریح می‌کنند که محیط طبیعی به علت

خصوصیاتش از جایی به جایی، از نظر زمانی از زمانی به زمانی بر جریان تاریخ تأثیر دارد. علم جغرافیا که از علوم وارداتی دوران نهضت ترجمه بود، در قرن سوم هجری، از راه ترجمه منابع یونانی، هندی و ایرانی وارد دنیای اسلام شد. مسلمانان با توجه به وسعت بی نظیر سرزمینهای اسلامی، به این دانش روی خوش نشان دادند و تحقیقات جغرافیایی همچون: «صورة الارض» خوارزمی متوفای حدود ۱۹۵ق، «مسالك و ممالك» ابن حوقل متوفای ۹۲۲ق، «البلدان» یعقوبی متوفای ۱۸۱ق، «فتوح البلدان» بلاذری متوفای ۱۱۳ق، در قرن سوم هجری پدید آمدند.

عده قابل توجهی از مسلمانان همانند: ابوالعباس مروزی متوفای ۱۱۱ق، تمیم بن بحر مطوعی زنده در نیمه اول قرن سوم نیز به سفر در مناطق مختلف جهان آن روز پرداختند و نوشتند. مسلمانان علاوه بر پژوهش در جنبه های علمی این دانش و تألیف آثار جغرافیایی توصیفی ریاضی و نجومی، آن را در حوزه کاربردی نیز مورد توجه قرار دادند. تاریخهای محلی نیز از آنجا که با مقدمات جغرافیایی و یا نقشه برداری های جغرافیایی دربارگی دریا منطقه شروع می شدند، با دانش جغرافیا ارتباط پیدا کرده، یکی از منابع جغرافیای مسلمانان را تشکیل می دادند. امروزه، کتابهای جغرافیای قدیم و تاریخ های محلی بخش بزرگی از نوشته های تاریخی مسلمانان را تشکیل می دهد. به گفته استاد دکتر قرمانلو پیدایش جغرافیای تاریخی در کشور ما بیشتر از سه دهه سابقه ندارد. کرسی این درس به پیشنهاد دکتر منوچهر ستوده در دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران در رشته تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (تاریخ و تمدن ملل اسلامی کنونی) تأسیس گردید. بعدها به همت و کوشش دکتر ابوالقاسم اجتهادی، مدیر وقت این گروه، درس جغرافیای تاریخی در برنامه هر سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری این رشته گنجانده شد. دکتر گنجی اولین معلم جغرافیای تاریخی دانشگاه تهران را استاد سعید نفیسی (در رشته تاریخ و جغرافیای آن روز دانشکده ادبیات) می داند. گنجی در عین

حال از تدریس استاد فقید دیگر این دانشگاه، حسینعلی ستوده یاد کرده، از تدریس خویش طی سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۴ در کلاس‌های فوق لیسانس جغرافیا نیز سخن گفته است. به رغم این اختلاف نظر قرچانلو و گنجی در مورد نخستین مدرس این درس، هر دو در مورد نخستین متن درسی آن روزگار، یعنی کتاب جغرافیای تاریخی لسترنج، توافق دارند. از نیمه دوم دهه ۱۳۴۰ کم و بیش الگویی برای تدریس این درس بود است. البته گویا نفیسی در مباحث خود به ذکر چند شهر تاریخی چون ری، قم، همدان و نیشابور اکتفا کرد؛ چنان‌که حسینعلی ستوده هم بر این منوال عمل می‌نمود. با این حال کنجی روش تدریس خویش را در عنوان کردن مباحث جغرافیای انسانی درس مذکور دارای تفاوتی کلی با روش این استادان ذکر می‌کند. اما توضیح نمی‌دهد این تفاوت کدام است. چیزی و به چه شکلی بوده است؟ طبیعتاً این نوع تدریس‌ها نواقصی داشت که اجمالاً محور بودن تاریخ محلی از آن جمله بود. از این رو پس از انقلاب اسلامی در ایران که برنامه‌های درسی تغییر کرد، افرادی چون استاد دکتر حسین قرچانلو که سابقه‌ای طولانی در تدریس این درس داشتند، کوشیدند آن را در مجرای علمی و محققانه‌تری قرار دهند. پس از این فراز و نشیب‌ها بود که درس جغرافیای تاریخی در رشته‌های «تاریخ و تمدن ایران اسلامی»، «تاریخ، جغرافیا و ایران‌شناسی»، «مدرسی تاریخ و تمدن اسلامی»، کم و بیش تدریس گردید؛ اما نگاهی به سرفصل‌های درسی امروز این رشته‌ها، توفیق یا عدم توفیق فراهم آمدن این مجرای عملی و محققانه‌تر را می‌تواند نشان دهد. حسین شکویی در تقریظ خویش بر کتاب مقدمه‌ای بر «جغرافیای تاریخی»، اثر بیک‌محمدی، جغرافیای تاریخی را نگرش تاریخی به همه نوع مسائل جغرافیایی می‌داند که شامل تمامی شاخه‌های علم جغرافیا می‌گردد. او معتقد است: باید در جغرافیای تاریخی بررسی فرایند اجتماعی مورد تأکید باشد، زیرا همه تاریخ بشر و به موازات آن تمامی پدیده‌های جغرافیایی حاصل همکاری اجتماعی مردم و یا برخوردهای اجتماعی است. هم از این روست

که بیک محمدی، در مورد علم جغرافیای تاریخی می نویسد: رابطه انسان و طبیعت را در زمان گذشته بررسی کرده، لذا در این علم روابط مکانی انسانی در قالب گذشته مطرح می گردد تا چگونگی مسائل جغرافیایی امروز بهتر درک شود. به بیان دیگر، بیک محمدی جغرافیای تاریخی را همان جغرافیای انسانی (در گذشته) می داند. در عین حال ابوالفضل نبی نیز در مقاله «روش تحقیق تاریخ از جغرافیا، نقش عوامل جغرافیایی در رویدادهای تاریخی یا بررسی مطالب جغرافیایی» تأکید می کند بحث از تغییرات جغرافیایی در طول زمان، مثلاً اینکه روزی دریاچه آرال و دریاچه خزر یکی بود، امثال آن، در واقع تاریخ جغرافیا یا سرگذشت مناطق جغرافیایی است. از نظر او جغرافیان تاریخی به بررسی نقش جغرافیا در تاریخ، یعنی پیروزی ها، شکست ها، مهاجرت ها، تاتار کوه ها، معابر، صحراها و... در شکل گیری حوادث تاریخی و نیز ساخت پیوسته با براساس استقرار در قلب مناطق جغرافیایی و در ارتباط با تأمین امنیت و... می دارد. ملاحظه می کنیم که حتی در برداشت نبی نیز جغرافیای تاریخی تأکیدی فراوان بر نقش عامل محیط بر حوادث زندگی او دارد. بر همین اساس فراهم آمدن تدریس صحیح و قابل فهم و روشن و نیازمحور برای دانشجویان تاریخ ضروری است؛ علی الحصری ریشه های «مدرسی تاریخ و تمدن ملل اسلامی» که حقیر مدتهاست بدان درگیرم.

و الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ^۱

مهر ۱۳۹۸ شمسی

رمضان رضائی

دانشکده معارف و اندیشه اسلامی دانشگاه تهران

rezayi@ut.ac.ir